

Kielitieteen tiet: uutta lingvistiikkaa pohjoismaisittain

EVEN HOVDHAUGEN (toim.) *Språkvetenskap: en elementær innføring*. Universitetsforlaget, Oslo — Bergen — Tromsø 1978. 200.

PER LINELL *Människans språk: en orientering om språk, tänkande och kommunikation*. Liber-Läromedel, Lund 1978. 284 s.

OLE TOGEBY *Om sprog: en introduktionsbog*. Hans Reitzels Forlag, København 1977. 220 s.

Kielentutkimuksessa 1970-luku oli uusien tuulien aikaa. Uudet kielioppimallit, teorit, paradigmat ja oppisuunnat seurasivat toisiaan tiuhaan tahtiin. Kielentutkimuksen vanhat rajat hämärtyivät, ja psyko-, sosio-, teksti-, pragma-, bio-, neuro- ym. lingvistiit rynnistivät kukin tahoilleen. Perässä puuskuttivat parhaan taitonsa mukaan uusiin oppeihin vähemmän vihkiytyneet, joilta jo kunnioitusta herättävän vieras termistö riitti salpaamaan hengen.

Vuosikymmenen loppua kohti uudistus-tahti kuitenkin laantui ja alkoi tulosten arvioinnin aika. Tälle näkemysten selkiytymisvaiheelle on ollut ominaista lingvistisen ajattelun väljyys: mitään tiettyä kuvaustapaa tai suuntausta ei pidetä ehdottomasti muita parempana vaan myönnetään, että kielenilmiöt vaativat aetakseen useiden erilaisten tutkimustapojen ja näkökulmien soveltamista. Uusia teorioita ja menetelmiä arvioitaessa on 1970-luvulla vyörynomaisesti kasvaneesta lingvistiksestä tutkimuksesta samalla seuloutunut esiin paljon sellaista, mitä voidaan jo nyt pitää paitsi tulevan tutkimuksen myös kielitieteen käytännön sovellusten kannalta kestäväna tietona.

Kaikkiaan kuva kielentutkimuksen tavoitteista, näkökulmista ja menetelmistä on lyhyessä ajassa olennaisesti muuttunut. »Vanha» tieto ei välttämättä ole vanhentunutta, mutta se ei yksinään riitä kattamaan kielentutkimuksen koko kenttää. Tämä seikka on suoranaisesti ohjaillut viime vuosina myös kielitieteellisen yliopisto-opetuksen suuntautumista: uusille

opiskelijoille pyritään nykyisin jo peruskurssivaiheessa antamaan monipuolinen ja selkeä kuva erilaisista kielenilmiöistä ja niiden tutkimuksessa keskeisistä käsitteistä ja menetelmistä. Samalla on kiinnitetty huomiota siihen, että uuden lingvistisen tiedon olisi saavutettava yhtä hyvin nekin, jotka jokapäiväisessä työssään esimerkiksi äidinkielenopettajina joutuvat nykyisin tukemaan parinkymmenen vuoden takaiseen kielitieteelliseen peruskoulutukseen.

Kielitieteellisen perus- ja täydennyskoulutuksen tarpeet on tiedostettu samanaikaisesti kaikissa Pohjoismaissa. Siitä on hyvänä osoituksena se, että parin vuoden aikana (1977—78) ilmestyi Suomessa, Ruotsissa, Norjassa ja Tanskassa toisistaan riippumatta neljä kielitieteen peruskysymyksiin ja -käsitteihin johdatteluvaa yleisesitystä, joilla on useita periaatteellisia yhtymäkohtia. Niistä tärkeimpiä on se, ettei mikään teoksista julistaudu yhden oppisuunnan tai kuvausmallin kannattajaksi: tavoitteena on kaikilla ollut eri kielenilmiöiden valaaminen useasta näkökulmasta. Keskityn seuraavassa norjalaisen, ruotsalaisen ja tanskalaisen teoksen tarkasteluun; suomeksi ilmestyneen Fred Karlssonin teoksen Johdatusta yleiseen kielitieteeseen osalta viittaan tässä Virittäjän vihkossa olevaan Pekka Sammallahten esittelyyn.

Norjalaisen Even Hovdhaugenin toimittaman *Språkvetenskap*-teoksen tavoitteena on perehdyttää lukija kielentutkimuksen keskeisiin käsitteihin ja termeihin, siihen »mitä tiedämme kielestä» sekä siihen, »kuinka kielentutkimus analysoi ja kuvaa kieltä, jotta lukijat voisivat paremmin ymmärtää ja kriittisesti arvioida sitä kielitieteellistä kirjallisuutta, jonka kanssa joutuvat tekemisiin». Teoksen peruskehystenä on funktionaalinen näkökulma kieleen; Hovdhaugenin itsensä laatimassa johdannossa pohditaan kielen kommunikatiivis-sosiaalista merkitystä. Lisäväriä johdantojakson sosiolingvistiseen tarkastelutapaan tuovat Norjan erikoislaatuiset kieliolot; onhan maassa kaksi kirjakieltä, joiden ohella murteetkin elävät poikkeuksellisen arvostettua elämää. Yksityiskohtaisemmin kie-

len viestintätehtäviin ja kielen ja yhteisön suhteisiin palataan kahdessa erillisessä luvussa («Språklig kommunikasjon» s. 103—113 ja »Språk og samfunn» s. 119—128).

Funktionaalis-sosiaalisista lähtökohdista huolimatta teoksessa on osoitettu eniten huomiota kielen rakenteen synkroniselle kuvaukselle ja kielihistorian periaatteille. Kielen rakennetta on lähestytty tutusta nelijaosta: fonologia, morfologia, syntaksi ja semantiikka. Fonologiaa käsittelevä jakso on selkeä: siinä käydään rajaa fonetiikan ja fonologian kesken sekä esitellään segmentaalifonologian ja Jakobsonin piirre-teorian pääperiaatteet. Morfologiaa käsittelevä luku, jossa operoidaan lähinnä norjankielisin esimerkein, on suomalaisen lukijan kannalta niukka-antinen. Suppeahko on myös syntaksille ja semantiikalle omistettu osuus, mutta silti siihen on saatu mahtumaan pähkinänkuoressa fraasistruktuuri- ja dependenssioppiolin sekä sana- ja lause-semantiikan esittely. Varsinkin erilaisia lausetyyppejä ja niiden funktioita käsittelevä jakso on lukijan kannalta hyödyllinen.

Teoksen lupaavimpia otsikoita ovat »Kieli ja kommunikaatio», »Kielitiede ja kielenopetus», »Kieli ja yhteiskunta» sekä »Kielityologia». Valitettavasti nämä jaksot tuottavat myös suurimman pettymyksen; esimerkiksi kielitieteen ja kielenopetuksen kysymyksistä on selvitty neljällä sivulla. »Kieli ja kommunikaatio» -luku esittelee kymmenen sivun mittaisessa jaksossa pragma- ja tekstilingvistiikan perusteet. Sivumäärä on tässäkin tapauksessa kovin suppea, kun käsiteltävänä ovat mm. sellaiset käsitteet kuin *puhetilanne*, *konteksti*, *puheteko* (*speech act*), *konversationaaliset implikaatiot*, *fokus*, *teema* — *reema* jne.

Språkvetenskap-teoksesta jääkin lukijalle vaikutelmaksi, että siihen on yritetty mahtuttaa jotakin kaikesta. Kirjan suppeuden vuoksi monet keskeiset käsitteet kuitenkin jäävät vain lyhyen maininnan varaan. Tämä puolestaan merkitsee sitä, että teosta voidaan kyllä käyttää peruskurssitasoisen opetuksen tukena mutta se soveltuu huononlaisesti kielitieteen perusteita omin päin opiskelevan tai aiempaa tietämystään

täydentävän apuneuvoksi. Suoranaisena puutteena on lisäksi pidettävä sitä, että teoksesta tyystin puuttuu psykolingvistinen näkökulma kieleen. Kuitenkin Hovdhaugenin mukaan kieli on perimmäältään »ehkä ennen muuta psykologinen ilmiö».

Myös ruotsalaisen Per Linellin tavoitteena on ollut antaa Människans språk -teoksessa yleiskuva kielestä ja sen toiminnasta sekä kielitieteellisestä tutkimuksesta. Linellin teos on kuitenkin paljon enemmän kuin pelkkien peruskäsitteiden esittelyyn tyytyvä oppikirja. Jo esipuheesta ilmenee, että tekijän tarkoituksena on johdattaa lukija pohtimaan kielen merkitystä ihmiselle niin yksilönä kuin yhteisön jäsenenäkin. Linellin mukaan kieltä ei tule pitää vain »koodifioituna, sulkeisena ja täysin mekaanisesti toimivana struktuurina» vaan ilmiönä, jolla on paljon syvempi merkitys ihmisen elämässä: kieli on väline, jonka avulla ihminen rakentaa omaa minuuttaan, jäsentää ja syventää käsitystään ulkomaailmasta sekä luo ja ylläpitää sosiaalisia suhteita muihin ihmisiin.

Linellin teos koostuu kolmesta laajasta jaksosta. Niistä ensimmäinen, »Människan som språkvarelse» (s. 11—118), perustuu psykolingvistiseen tietoon kielestä ja ihmisestä kieltä puhuvana olentona; toisen luvun aiheena on kielen rakenne ja sen kuvaaminen (s. 121—200); kolmas jakso on sitten omistettu kielen viestintätehtävälle (Språk-användning och kommunikation, s. 201—280).

Psykolingvistisen osuuden ja koko teoksen kiintoisimpia kysymyksiä ovat kielen ja ajattelun sekä kielen ja ulkoisen todellisuuden suhde. Kumpikin kysymys kytkeytyy viime vuosikymmeninä runsaasti keskustelua herättäneisiin hypoteeseihin. Kielen ja ajattelun suhdetta ei voi sivuuttaa referoimatta kahden maineikkaan kehityspsykologin ja psykolingvistin, sveitsiläisen Jean Piaget'n ja neuvostoliittolaisen Lev Vygotskin näkemyksiä. Kielen ja ulkotodellisuuden suhteeseen on puolestaan totuttu liittämään ns. Sapirin—Whorfin hypoteesi. Näille seikoille onkin teoksessa omistettu runsaasti tilaa.

Kysymys kielen ja ajattelun suhteesta on yhteydessä lapsen varhaisvuosien kielenoppiseen: siihen, mikä on lapsen kielellisen, kognitiivisen ja sosiaalisen kehityksen suhde. Sitä selvitellessä joudutaan etsimään vastausta mm. seuraaviin kysymyksiin: missä määrin kielellinen kehitys on geneettis-ehdoista (synnynnäistä), missä määrin siihen vaikuttaa ympäristö ja oppiminen; missä määrin ja missä vaiheessa ympäristöerot vaikuttavat lapsen kielelliseen kehitykseen; onko kieli ensisijaisesti sosiaalinen ilmiö vai kehittääkö lapsi ensin yksilökielen ja käyttää sitä vasta myöhemmin sosiaaliseen viestintään; ohjaileeko kieli sitä tapaa, jolla lapsi hahmottaa ulkomaailmaa, vai jäsentääkö lapsi ensiksi todellisuutta tavalla, joka johtaa kielellisten ilmaisutarpeiden syntymiseen.

Nämä kysymykset ovat olleet hyvin keskeisiä viime vuosikymmenten psykolingvistiksessä kirjallisuudessa. Linell tarkastelee useiden tutkijoiden näkemyksiä mutta keskittyy sitten Piaget'n ja Vygotskin ajatusten tulkittamiseen. Kuten Linell huomauttaa, Piaget'n ja Vygotskin käsitykset on totuttu asettamaan jyrkästi vastakkain. Tavallinen tulkinta onkin se, että Piaget'n mukaan »ajattelu edeltää kieltä», kun taas Vygotskin näkemykset on tiivistetty väitteeseen, jonka mukaan »kieli edeltää ajattelua». Piaget tämän yleistyksen mukaan siis lähtee siitä, että lapsi muodostaa ensin itselleen käsityksen todellisuudesta, jäsentää todellisuuden tiettyihin peruskategorioihin ja vasta sitten omaksuu (tai on valmis omaksumaan) näitä kategorioita vastaavat kielelliset ilmaisukeinot; sosiaalinen viestintä seuraa sitten viimeisenä. Vygotskin väite taas yksinkertaistaen sisältää ajatuksen, jonka mukaan lapsi alun alkaen oppii käyttämään kieltä sosiaalisessa viestinnässä ja vasta myöhemmin »sisäistää» kielen ja oppii sen avulla jäsentämään omia havaintojaan ja ajatuksiaan.

Linell ei ole tyytynyt tähän yksioikoiseen vastakohta-asetelmaan, vaan hän on lähtenyt siitä, että Piaget'n ja Vygotskin näkemykset valaisevat molemmat kielen ja ajattelun suhdetta ja lapsen kielenoppimista; ristiriita on hänen mukaansa pitkälti

näennäinen ja kyse on pikemmin käsittekuin näkemyseroista. Piaget'n käsitys siitä, että ajattelu edeltää kieltä, on yhdistettävissä lapsen esikielelliseen kehitysvaiheeseen, jossa lapsi erilaisten kognitiivisten kehitysvaiheiden kautta kypsyy kielen haltijaksi. Vygotskin vastakkaisessa väitteessä (kieli edeltää ajattelua) on puolestaan kyse toisenlaisesta »ajattelusta»: ei piaget'laisesta esikielellisestä sensomotorisesta toiminnasta vaan kielellisesti koodittuneesta ajattelusta. Linellin hahmottelema kompromissinäkemys tuntuu varsin järkeenkäyvältä. Kuten hän huomauttaa, Piaget'n käsitys on selitysvoimaisin kielenoppimisen varhaisvaiheiden osalta: se auttaa ymmärtämään, miksi tietyt kielelliset (semanttiset) kategoriat ilmaantuvat lapsen kieleen tiettyssä järjestyksessä. Vygotskin näkemys ajattelusta »sisäisenä puheena» vaikuttaa puolestaan sovelluskelpoisimmalta niiden kehitysvaiheiden osalta, jolloin lapsi on jo omaksunut suhteellisen pitkälle eriytyneen kielellisen järjestelmän.

Piaget'n ja Vygotskin ajatusten yhteensovittamisella on muutakin kuin akateemista merkitystä. Linellin mukaan voidaan nimittäin ajatella, että kielen ja ajattelun suhde on kaksisuuntainen prosessi, jossa kumpikin tukee toinen toistaan: kieli ei voi kehittyä ilman esikielellistä ajattelua (tiettyä kognitiivista kypsyyttä), mutta kun kieli on yksilön mielessä saanut hahmonsaa, se sen jälkeen pitkälti tukee, jäsentää ja edistää sisäistä ajattelua samalla kun se luo mahdollisuudet kehittyneeseen sosiaaliseen viestintään.

Samantapaisen suhteellisen tulkinnan Linell esittää myös Sapirin—Whorfin hypoteesista. Jyrkän käsityksen mukaanhan tuo hypoteesi tarkoittaisi sitä, että ihminen on kielsä vanki: hänen maailmankuvansa, tapansa havaita ja jäsentää ympäröivä todellisuus, riippuisi olennaisesti hänen kielsä grammaattis-semanttisesta rakenteesta. Linellkään ei kiellä sitä, että kieli vaikuttaa tapaan, jolla ihminen jäsentää ulkoista todellisuutta, mutta hän ei myöskään hyväksy hypoteesia sen ankarimmassa muodossa. Linellin näkemys on, että kieli monella tavoin vaikuttaa ihmisen mentaa-

lisiin toimintoihin, mm. siihen, miten ihmisen jäsentää ja muistaa havaintonsa, mutta jotakin ilmiötä vastaavan käsitteen puuttuminen kielestä ei sinänsä estä ilmiön havaitsemista; tällainen tilanne päinvastoin saattaa johtaa pikemmin uuden kielellisen käsitteen luomiseen. Jos Linellin ajatukset tältä osin hyväksytään, myös niillä on suurta käytännön merkitystä: ovathan ne tulkittavissa niin, että mitä suurempi yksilön kielellinen käsitevarasto on, sitä valmiimpi hän on tekemään ympäristöään koskevia havaintoja ja välittämään niitä myös muille.

Tässä ei ole mahdollista puuttua läheskään kaikkiin kysymyksiin, joita Linell on teoksessaan käsitellyt. Jo nämä esimerkit osoittavat kuitenkin, että kirjoittaja on pyrkinyt löytämään uusia ulottuvuuksia referoimiinsa tutkimuksiin. Tässä hän on onnistunut nähdäkseni erinomaisesti: teoksen joka sivulta aukeaa jännittäviä näköaloja kielen kiehtovaan maailmaan. Hyvin kiintoisia huomioita sisältyy muun muassa jaksoon, jossa on vertailtu ihmiskielen ja eläinten viestintäjärjestelmien ominaispiirteitä, samoin selvitykseen siitä, miten apinoille on opetettukin jo ihmiskieltä (tulokset osoittavat mm. sen, että apinat pystyvät kielen avulla ainakin petkuttamaan hoitajiaan). Kieltä viestintävälineenä on puolestaan tarkasteltu tekstilingvistisestä näkökulmasta, sosiolingvististä perspektiiviäkään unohtamatta. Kielen rakenteen käsitelyssä on taas semantiikka saanut syntaksiakin keskeisemmän aseman. Tämäkin on yhteydessä teoksen perusteemaan, siihen, mitä ihmiselle merkitsee se, että hänellä on hallussaan funktionaalinen merkkijärjestelmä, kieli.

Linellin teos ylittää monin verroin tavanomaisen oppikirjan tason. Vilpittömästi voi sanoa, että harvoin osuu kohdalle teosta, joka on kirjoitettu niin tasapainoisesti ja ajatuksia herättävästi kuin Människans språk. Kun Linellin esitystapa on lisäksi tietoisesti maanläheistä, ei ruotsin kielikään tee pahemmin kiusaa, ainakaan vanhan koulun kasvateille.

Kielitieteen nykyinen monikasvoisuus tu-

lee ehkä selvimmin esiin tanskalaisen Ole Togebyn *Om sprog* -teoksessa; kirjoittajansa sanoin teosta voidaan luonnehtia »eri teorioiden, näkökulmien ja tieteenalojen tiivistelmäksi». Togeby tarkastelee kieltä neljästä näkökulmasta, joita hän kutsuu *sisäiseksi*, *kombinoiduksi*, *ulkoiseksi* ja *historialliseksi* näkökulmaksi. Omaperäisen terminin takaa paljastuu kuitenkin tuttu jako kielen rakenteeseen (sisäinen näkökulma), variaatioon (kombinoitu näkökulma), kielen ja ulkomaailman suhteeseen (ulkoinen näkökulma) sekä kielihistoriaan.

Tästä dispositiosta huolimatta Togebyn teosta hallitsee lähes kauttaaltaan pragmaattis-sosiolingvistinen katsomustapa. Se näkyy jo kielen rakennetta käsittelevässä laajahkossa luvussa: sivumäärästä valtaosa käsittelee seikkoja, joita ei ole totuttu lukemaan kielen rakenteenkuvauksen piiriin (mm. kielen funktioita, puheaktiteoriaa sekä tekstilingvistiikan peruskäsitteitä). Luvun yleiseen pragmalingvistiseen kehykseen liittyy kyllä luontevasti laajahko lause-semantiikkaa käsittelevä jakso, joka päättyy Fillmoren sijakieliopin esittelyyn. Kielen perinnäisistä rakennetasoista tulee sitä vastoin esitellyksi vain syntaksi ja sekin vain yhden kuvausmallin, tanskalaisen Diderichsenin positiosyntaksin, valossa.

Togebyn lupaus erityyppisten teorioiden esittelystä ei kielen rakenteenkuvauksen osalta toteudu; teoksesta saa turhaan hakea esim. *transformaatio*-termiä. Sitäkin perusteellisemmin tekijä on paneutunut pragmalingvistiikan perusteisiin, erityisesti John Searlen ja Dietrich Wunderlichin näkemysiin.

Sosiolingvistinen näkökulma on puolestaan vallalla teoksen toisessa jaksossa (s. 74—131), joka on omistettu kielelliselle variaatiolle. Myös tässä luvussa Togeby on pyrkinyt pikemmin kielenkäyttöä säätelevien yleisten kehysten hahmotteluun kuin sosiolingvistisen analyysin yksityiskohtien esittelyyn. Osin tekijä tyytyy referoimaan useista muistakin yhteyksistä tuttua asiaa, esim. Labovin sekä Telemannin käsityksiä kielen sosiaalisesta variaatiosta tai puhutun ja kirjoitetun kielen eroista. Mutta osin tähän jaksoon sisältyy ilmeisen tuoreitakin

havaintoja. Erityisen lupaavalta ja meilläkin esim. äidinkielenopetuksessa sovelluskelpoiselta vaikuttaa osuus, joka alaotsikon mukaisesti käsittelee sitä, miten erilaiset instituutiot käyttävät erilaisia tekstilajeja.

Kolmas jakso (s. 132—199) on teoksen kunnianhimoisin: siinä kirjoittajan tarkoituksena on käsitellä kielen ja ulkomaailman yhteyksiä filosofisesta, psykologisesta ja sosiologisesta näkökulmasta. Rima on kuitenkin asetettu liian korkealle, ja varsinkin kielifilosofian ja psykolingvistiikan keskeisten kysymysten ja käsitteiden tarkastelu jää ylimalkaiseksi ja hämäräksi. Muu osa tästäkin luvusta on luettavissa lähinnä sosiolingvistiikan piiriin kuuluvaksi. Lähtökohtana ei kuitenkaan ole kielellinen variaatio vaan yhteiskunnallisten valtarakenteiden ilmeneminen kielessä.

Togebyn teos ei ole samalla tavoin loistava poikkeus oppikirjojen joukossa kuin Linellin *Människans språk*. Toisaalta se ei ole siihen tapaan tasainen standardioppikirjakaan kuin Hovdhaugenin *Språkvetenskap*. Togebyn teoksen ansiot liittyvät erityisesti pragma- ja sosiolingvistiikan esittelyyn. Puutteena on sitä vastoin pidettävä kielen rakenteen ylimalkaista käsittelyä, mikä ilmenee selvästi hakemistostakin: paitsi jo mainittua *transformaatiota* lukija saa turhaan etsiä *morfologiaankin* viittaavaa hakusanaa.

Puheena olleet kolme kielentutkimuksen johdantoteosta ovat siinä mielessä samankaltaisia, että kielitieteen alue on niissä kaikissa laajentunut selvästi entisestä; etenkin psyko- ja sosiolingvistiikka ovat saaneet niissä vankan sijan. Toisaalta nämä kirjat eroavat toisistaan mm. sen mukaan, mikä näkökulma on saanut vahvimman painon: Linellillä se on psykolingvistinen, Togebyllä sosiolingvistinen näkemys, ja norjalainen *Språkvetenskap* sisältää vähän kaikesta. Tässä mielessä voi ihailia skandinaavisten naapuriemme asemaa: heillä on kielitieteen johdantoteoksissa valinnanvaraa mieltymysten ja tarpeiden mukaan. Toisaalta teosten tasoero on selvä, ja meidän suomalaisten kannalta onnellista on, että pisimmän korren vetää ruotsinkielinen

kirja; sitä sentään peruskoulunkin ruotsin taidoilla toivottavasti pystytään lukemaan ja luettamaan.

Heikki Paunonen